

Juridiska fakultetsstyrelsen
Professor Ulrika Andersson,
Docent Linnea Wegerstad
Universitetslektor Sverker Jönsson
Universitetslektor Christoffer Wong

Justitiedepartementet

ju.remissvar@regeringskansliet.se

Kopia: ju.da@regeringskansliet.se

Remiss: En mer rättssäker och effektiv domstolsprocess (SOU 2024:51)

Ju2024/01521

Juridiska fakultetsstyrelsen vid Lunds universitet, som har anmodats att yttra sig över rubricerat betänkande, får härmed avge följande yttrande. Ytrandet har utarbetats av Ulrika Andersson, Linnea Wegerstad, Sverker Jönsson och Christoffer Wong.

Sekretess för uppgifter i förundersökningsprotokoll

Vår bedömning är att förslaget kan tillstyrkas, men vi vill uppmärksamma följande.

Det hade varit önskvärt med ett mer omfattande kunskapsunderlag för de problem som beskrivs (s. 77 ff). Exempelvis: Är det vanligt förekommande att målsäganden och vittnen utsätts för trakasserier på grund av att förundersökningsprotokollen blivit offentliga? Finns det ett samband i praktiken mellan förhörspersoners vilja att ställa upp på förhör och sekretesskydd, eller påverkas den viljan av andra faktorer?

Med förslaget kommer man att kunna åtgärda vissa av de problem som beskrivs i betänkandet, nämligen att skydda syftet med domstolsprocessen. I betänkandet beskrivs som problem t ex att företag samlar in förundersökningsprotokoll i databaser som blir sökbara för allmänheten vilket innebär en integritetskränkning för parter och vittnen. Den situationen kommer inte att påverkas av förslaget. Det får även anses tveksamt om förslaget kommer att ha någon påverkan på parter och vittnes vilja att medverka under huvudförhandlingen.

Slutligen noteras att målsägande som inte är part, genom detta förslag som huvudregel inte kommer att kunna få del av förundersökningsprotokollet förrän dom har meddelats. Det kan innebära att brottsoffer upplever att de inte är delaktiga i processen, vilket går emot trenden att stärka brottsoffers roll i rättsprocessen.

Tidiga förhör och vittnesattester

Vad gäller utredningens förslag till ändring av 35 kap. 14§ rättegångsbalken vill fakultetsstyrelsen framhålla följande.

Omedelbarhetsprincipen och kontradiktionsprincipen

Utredningens förslag till ett nytt undantag från förbudet mot att åberopa vittnesattester i brottmål innebär enligt vår bedömning att omedelbarhetsprincipen får en i förhållande till nuvarande rättsläge mycket mer begränsad betydelse.

Vidare innebär utredningens förslag att parterna i brottmålsrättegången inte längre skulle kunna motsätta sig att en vittnesattest åberopas. Även med tanke på vikten av att upprätthålla den tilltalades möjligheter att försvara sig, ställer vi oss därför avvaktande till utredningens förslag i denna del.

Vi anser inte att utredningen presenterat övertygande skäl för så pass långtgående förändringar av brottmålsrättegångens grundläggande principer.

Utformningen av utredningens förslag

Utredningen föreslår ett nytt fjärde stycke i 35 kap. 14§ rättegångsbalken som utvidgar möjligheterna till undantag från förbudet mot att åberopa vittnesattester i brottmål. Med tanke på att det i det föreslagna nya undantaget räcker med att det bedöms vara *lämpligt* att göra undantag, kan det ifrågasättas om de övriga undantagen i andra styckets punkter 1-3 längre är nödvändiga eller överhuvudtaget kommer att tillämpas i praktiken. Som redan anförts skulle ett undantag enligt förslaget komma att inkräkta avsevärt på såväl omedelbarhetsprincipen som kontradiktionsprincipen. Det är därför av stor vikt att kriterierna för lämplighetsprövningen enligt detta nya stycke är tydliga och transparenta. Vi menar därför att lagförslaget bör omarbetas så att kriterierna för lämplighetsprövningen också framgår av lagtexten.

Sammanfattande bedömning av förslaget om åberopande av vittnesattester

Vår bedömning är att utredningens förslag till ändring av 35 kap. 14§ rättegångsbalken bör bli föremål för vidare utredning och bearbetning.

Kronvittnen

Terminologi och definition

Inledningsvis vill fakultetsstyrelsen lämna en anmärkning om terminologi. Även om utredningen har valt termen ”kronvittne” för att beskriva ett system för strafflindring för en misstänkt eller tilltalad person i utbyte mot medverkan i utredningen av någon annans brott vill fakultetsstyrelsen betona att den medverkande inte nödvändigtvis är ett vittne i rättegångsbalkens mening *dels* på grund av att vederbörande ibland saknar status som vittne i målet (t.ex. när den medverkande är den tilltalades närstående, eller är en person som av någon annan anledning inte åberopas som vittne), *dels* när den medverkandes bidrag har lett till information eller teknisk bevisning som driver brottsutredningen framåt utan att vederbörande överhuvudtaget behöver åberopas som vittne. En mer ändamålsenlig

beteckning för ett system för straffreduktion bör således införas för den fortsatta diskussionen.

Utredningens definition av ”kronvittne” utesluter redan dömda personers medverkan i brottsutredning i utbyte mot en reduktion i strafftid. Fakultetsstyrelsen anser att, som ett nästa steg, frågan om straffreduktion för dömda personer bör utredas.

Den normativa grunden för strafflindring vid medverkan i utredningen av annans brottslighet

Det finns en påtaglig skillnad mellan strafflindring enligt första stycket i 29 kap. 5 a § brottsbalken på grund av medverkan i utredningen av den tilltalades egen brottslighet och för medverkan i utredningen av någon annans brott enligt andra stycket i samma lagrum. Det är effektivitetsskäl som ligger bakom strafflindringen i båda fallen (jfr prop. 2021/22:186 s. 57) men för utredningen av egen brottslighet motiveras strafflindringen delvis också på den moraliska grunden, att den tilltalade har tagit avstånd från det brott som hen begått och nu vill göra rätt för sig, bl.a. genom att bidra med brottets uppkarande. Att beakta den tilltalades medverkan i straffmätningen är att ta billighetshänsyn. Detta moraliska inslag saknas dock som skäl bakom strafflindringen på grund av medverkan i utredningen av andras brott. Här belönas den medverkande för att samhället har vunnit på att den medverkan som lämnats, som varit av väsentlig betydelse för att föra framåt brottsutredningen om någon annans brott. Strafflindringen i detta sammanhang kan ses som en eftergift från samhällets sida. Det kapital som den medverkande besitter är kunskapen om någon annans brott. Strafflindringen kan i sådana situationer betraktas som en valuta, som kan vara av värde för någon som själv är misstänkt för brott.

Om, eller hur mycket, strafflindring ska ges för medverkan i utredningen av annans brottslighet är således en effektivitetsfråga. Vilket pris vill samhället betala för att driva brottsutredning framåt och förhoppningsvis få ett resultat i ett positivt lagföringsbeslut? Hur mycket riskerar samhället att förlora genom att avstå från att ta i anspråk sin bestraffningskompetens i ett enskilt fall?

Visserligen är frågan om strafflindring mer komplex än en avvägning mellan samhällets och den medverkandes prioriteringar; också andra aspekter spelar i detta sammanhang en inte obetydelsefull roll, t.ex. målsägandens berättigade förväntningar för upprättelse eller effekten på brottsprevention i stort om strafflindring blir ett allt viktigare inslag i brottmålsprocessen. Trots detta kommer fakultetsstyrelsens utvärdering av 29 kap. 5 a § andra stycket BrB och betänkandets ställningstagande att utgå från grundantagandet att strafflindringen enligt andra stycket ytterst bygger på effektivitetsskäl.

En kostnadseffektiv strafflindring som ger tillräckliga incitament för att medverka

Det nuvarande systemet bygger på att bestämmelsen om strafflindring ska tillämpas mycket restriktivt, men i gengäld ska reduktionen vara påtaglig när den väl kan komma i fråga. Med andra ord finns en tröskeleffekt.

För att kunna tillämpa 29 kap. 5 a § andra stycket BrB ska de lämnade uppgifterna vara av ”väsentlig betydelse” för brottsutredningen. För att uppfylla detta krav har Högsta domstolen uttalat att det bör ”räcka att den tilltalade har medverkat på ett sätt som har varit ägnat att på något väsentligt sätt föra utredningen framåt” (NJA 2021 s. 525 *Narkotikadistributören*, pkt. 21). Det är således tillräckligt att den

tilltalades medverkan varit ”ägnat att” föra utredningen framåt, inte att utredningen i det enskilda fallet faktiskt har kunnat genomföras snabbare och enklare (se a. pkt. i *Narkotikadistributören*). Samtidigt har det konstaterats att det krävs i alla lägen att personen ”lämnar en mycket detaljerad berättelse om omständigheter kring brottet, till exempel en utförlig redogörelse av händelseförloppet eller andra ingående detaljer eller information som är av mycket stor betydelse för utredningen” (prop. 2021/22:186 s. 59–60). Även när den tilltalade har lämnat en utförlig och detaljerad berättelse kan frågan om strafflindring ändå bero på omständigheter utanför den tilltalades kontroll, t.ex. om polisen redan har tillgång till de uppgifter som lämnats (se a. pkt. i *Narkotikadistributören*). Enligt dagens system är det således främst den medverkande som står för risken att de uppgifter som lämnas inte skulle leda brottsutredningen framåt. Att behöva stå för den nämnda risken är något som minskar incitament för att medverka. Ett annat system kunde vara att åklagaren specificerar vilken uppgift som önskas och sätta ett värde (strafflindringsvärde) på detta så att den tilltalade kan ta ställning till fråga huruvida hen vill medverka eller inte. I ett sådant system skulle den medverkande kunna belönas så länge de lämnade uppgifter är korrekta (d.v.s. den tilltalade levererar); åklagaren står då för risken att den korrekta informationen visar sig inte ha varit ägnat att föra utredningen framåt. Enligt den här modellen kan åklagaren (samhället) betraktas som köparen av information och den tilltalade säljaren, och där ett strafflindringsvärde utgör priset för transaktionen.

När det gäller strafflindringen storlek ska det vara så påtaglig att den ska ge tillräckliga incitament för den tilltalade att medverka. Någon exakt anvisning om hur stor strafflindringen ska vara finns dock inte, vare sig i lagtexten eller förarbetena. Högsta domstolen har endast i ett avgörande tagit ställning till just 29 kap. 5 a § andra stycket BrB, nämligen NJA 2023 s. 265 *Glassplittret i väskan*. Där har strafflindringen uppgått till 1 år och 6 månader eller ca 30 % av brottslighetens straffvärde. Som redovisats i betänkandet har Högsta domstolen emellertid också tagit ställning till strafflindring enligt första stycket i samma lagrum, d.v.s., för medverkan i utredningen av den tilltalades egen brottslighet. I NJA 2021 s. 525 *Narkotikadistributören* har strafflindring varit 6 månader eller knappt 10 % och i NJA 2022 s. 1094 *De två narkotikadistributörerna* har motsvarande siffror varit 2 års fängelse eller ca 33 %. Om man ser till Högsta domstolens senare praxis kan sägas att en reduktion med 30 % bör anses vara tillräckligt påtaglig. I den genomgång av underrättspraxis, som presenteras i bilaga 5 till betänkandet, är siffran 30 % eller en tredje del också vanligt förekommande även om det förekommer fall med en reduktion på endast 10 % eller 20 %. Sammantaget kan dock konstateras att en straffreduktion på mer än en tredjedel av straffvärdet för den tilltalades brottslighet har inte förekommit i praxis. Frågan är då om en straffreduktion i storleksordning ungefär en tredjedel skulle vara ett tillräckligt starkt incitament för medverkan. Svaret beror åtminstone delvis på straffvärdet på den tilltalades brottslighet; reduktionen är då mest värdefull om den tilltalades eget brott har ett mycket högt straffvärde.

Att räkna straffreduktion i procent har dock vissa nackdelar. Huruvida de uppgifter som den tilltalade har lämnat om en annans brott faktiskt har eller har varit ägnat att föra fram den andra personens brott är något som är helt oberoende av vad det är för brott som lagts den tilltalade själv till last. Att reduktionen räknas i procent innebär då att det är olika priser som åklagaren (samhället) betalar för samma uppgift som används på samma sätt. Det kan uppstå situationer när priset är för högt för information som i och för sig haft betydelse för utredningens framdrivande. Det finns därför anledning att mer noggrant överväga olika metoder för att fastställa straffreduktionens storlek.

En annan aspekt av dagens system för fastställelse av strafflindringsvärdet för medverkan i utredningen av annans brottslighet, är att såväl straffvärdet av den tilltalades egen brottslighet som allvaret av den andra personens brott beaktas.

Enligt vad som sagts ovan om att det är effektivitetsskäl som utgör den normativa grunden för strafflindring enligt 29 kap. 5 a § andra stycket BrB, är det inte konsekvent att den tilltalades brottslighet beaktas i den aktuella formen av medverkan.

Rättens egen bedömning av strafflindringen

29 kap. 5 a § BrB är utformad som en obligatorisk regel riktad mot domstolen (rätten *ska* beakta). Utredningens genomgång av rättspraxis visar att domstolen inte frångått åklagarens förslag till strafflindring i de fall där ett sådant förslag getts. Anledning till detta är främst det förhållandet att domstolen sällan har ett tillräckligt underlag för att göra en egen bedömning av hur den lämnade uppgiften har varit av väsentlig betydelse för brottsutredning, i synnerhet när det är fråga om utredningen i ett helt annat brott som domstolen helt saknar insikt i. Att det är en för domstolen obligatorisk regel innebär emellertid att rätten har ett visst ansvar att se till att den strafflindringsgrundande medverkan verkligen beaktas i skäligen omfattning, i de fall där det finns tillräcklig information i processmaterialet för domstolen att göra en egen bedömning. Göteborgs tingsrätt har för en av de tilltalade tillämpat en högre reduktion än vad åklagaren har angett (dom den 18 januari 2023 i mål B 14425-22). Attunda tingsrätt har medgett en straffreduktion trots att åklagaren menar att de uppgifter som den tilltalade lämnat inte varit av sådan väsentlig betydelse för utredningen att motivera en strafflindring (dom den 4 september 2024 i mål nr B 3451-24). Även försvararen ska kunna väcka frågan om strafflindringens storlek, men för att detta ska löna sig bör det finnas en praktisk möjlighet för rätten att faktiskt frångå åklagarens påföljdsförslag.

En annan situation när rättens egen bedömning är särskilt viktig är när det finns flera åklagare inblandade och de är oeniga. Anta att åklagare A väckt åtal för grov våldtäkt mot den tilltalade P. Åklagare B är förundersökningsledare i ett mål där Q misstänks för omfattande ekonomisk brottslighet. Medan åklagare B anser att de uppgifter som P lämnar om Q:s brott motiverar, säg, en straffreduktion på 2 års fängelse, anser åklagare A att någon straffreduktion inte bör ges i våldtäktsmålet, eller i vart fall inte i den omfattning som åklagare B bedömer vara rimlig. Det kan invändas att en sådan situation är hypotetisk, men problemet torde aktualiseras oftare om systemet med strafflindring för medverkan i utredning av annan brotts blir mer effektivt och domstolarna tar den obligatoriska regeln på allvar.

Utredningens ståndpunkt att inte införa ett system där åklagarens påföljdsförslag blir bindande för domstolen har fog för sig

För att komma till ståndpunkten har utredningen följt diskussionerna när frågan om kronvittne förts fram, gjort en komparativ studie av ett antal utländska rättssystem, undersökt svensk rättspraxis (såväl Högsta domstolens prejudicerande avgöranden som rättsfall från hovrätterna och tingsrätterna), samt genomfört intervjuer med domare, åklagare och försvarare. Detta innebär att det finns ett tillräckligt underlag för utredningens bedömning av frågan.

Utredningen kommer fram till att det inte är påkallat med en lagregel som gör åklagarens förslag till strafflindring bindande för domstolen, även om det finns brister i dagens system och nuvarande reglering kan bli mer effektiv. Utredningens slutsats har bl.a. motiverats av att det inte går att göra en bedömning om en bindande regels effektivitet utifrån utländska erfarenheter (betänkandet, s. 224).

En mer principiell förklaring för utredningens slutsats bygger dock på antagandet att ett kronvittnessystem ska kunna fungera i praktiken endast om åklagaren ges möjlighet att förfoga över hela påföljdsfrågan. Enligt utredningen ligger övervägande om en så omfattande reform utanför utredningsuppdraget, varför den föreslår att frågan utreds i ett annat sammanhang (betänkandet, s. 224–225).

Fakultetsstyrelsen är ense med utredningens ståndpunkt att en regel inte bör införas med innebörden att åklagarens påföljdsförslag blir bindande för domstolen. I detta läge finns ingen anledning för fakultetsstyrelsen att kommentera utredningens alternativa författningsförslag.

Fakultetsstyrelsen anser i övrigt att det inte är lämpligt att ställa krav på utredningen om att lämna ett förslag oavsett ställningstagande i frågan; det är inte en effektiv användning av utredningens begränsade resurser att syssla med den lagtekniska utformningen av en bestämmelse som den själv inte står bakom.

Trots att vi är ense med utredningens ställningstagande vill fakultetsstyrelsen ändå i nästa avsnitt lämna några allmänna kommentarer om åklagarens möjlighet att disponera över påföljdsfrågan.

Aklagarens möjlighet att disponera över påföljdsfrågan inom ramen för en akusatorisk straffprocess

Trots att utredningen slutligen avstått från att lämna ett förslag som bygger på att åklagaren har kompetens att binda domstolen i påföljdsfrågan finns det uttalanden i betänkandet som ser positivt på en utveckling i den riktningen. I stället för att utgå från att det alltid är domstolen som disponerar över påföljdsfrågan är det utredningens uttalade ståndpunkt att ”den akusatoriska principen borde ges ett ökat genomslag i brottmålsprocessen genom att åklagaren sätter den övre gränsen för vilken påföljd eller vilket straff som domstolen ska kunna döma till” (betänkandet, s. 215).

Fakultetsstyrelsen vill påpeka att en sådan utökning av den akusatoriska principens tillämpningsområde – från vad det är för gärning som åtalas till vilket det svåraste straffet vid fällande dom blir – är ett alltför stort ingrepp i grundtanken bakom dagens system, där påföljdsbestämningen ska vara enhetlig och där bedömningen i påföljdsfrågan i lägre instans kan överklagas till högre rätt.

Fakultetsstyrelsen anser därför att en förskjutning av åklagarens rätt att disponera över påföljdsfrågan i enlighet med utredningens ståndpunkt, inte skulle vara möjligt utan att dagens påföljdssystem ändras radikalt. I detta sammanhang kan tilläggas att det inte bara är påföljdssystemet som behöver ändras om åklagaren ska kunna disponera frågan om påföljd: om en åklagarstyrd process ska fungera effektivt är det nödvändigt att frångå även principen om den absoluta åtalsplikten som råder enligt gällande rätt.

I en förutsättningslös översyn av systemet kan mer radikala metoder övervägas, t.ex. ett system där straffreduktionen bestäms av åklagaren i proportion till värdet av någons medverkan i utredningen av annans brott, men där reduktionen används i avräkningen av strafftid och således inte påverkar straffmätningen i det mål där den medverkande står åtalad.

Tilltrosbestämmelserna

Vår bedömning är att förslaget att upphäva tilltrosbestämmelserna samt ändra 35 kap. 13 § andra stycket rättegångsbalken, är väl övervägt och bör tillstyrkas.

Enligt delegation

Ulrika Andersson

Linnea Wegerstad

Sverker Jönsson

Christoffer Wong